Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523 E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 57-88

Geliş Tarihi : 14.03.2022
Kabul Tarihi: 21.07.2022
DOI: 10.26513/tocd.1087526

Modernist Milliyetçilik Yaklaşımıyla Fars Milliyetçiliği: I. Pehlevi Dönemi (1925-1941)

Şeyma Altunkaya*

Öz

1945-1990 arası milliyetçilik çalışmaları içerisinde değerlendirilen modernist milliyetçilik, geleneksel toplumdan modern topluma geçişte işlevsel bir rol üstlenmektedir. Sömürge sonrası bağımsızlığını ilan eden devletlerde modernleşmenin etkisiyle ortaya çıkan bu anlayışta milliyetçiliğin 'verili' olmadığı vurgulanarak, inşa süreçlerine odaklanılmaktadır. Genelde 'biz' kavramının üretildiği 'millet kurma' süreci ise bir milletin sembolik olarak inşa edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, modernist milliyetçiliğin millet kurma süreci üzerinden milliyetçiliği nasıl araçsallaştırdığı tartışılmakta ve bunun Fars milliyetçiliği üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Bu anlamda, 20. yüzyıla kadar kabile/aşiret kavramları üzerinden sınıflandırılan İran'ın 20. yüzyıldan sonra merkezileşme, anayasallaşma ve modernleşme gibi süreçleri tecrübe etmeye başlaması bir inşa süreci olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada modern, seküler ve Batı yanlısı milliyetçiliğe dayanan birinci dalga Fars milliyetçiliği, modernist milliyetçilik kapsamında ele alınmakta ve sonuçta I. Pehlevi (1925-1941) dönemindeki reformların

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Battalgazi/Malatya, https://orcid.org/0000-0001-6260-1344, seyma.altunkaya@inonu.edu.tr

'Farsı kurma' süreci kapsamında değerlendirilebileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernist Milliyetçilik, Millet Kurma, İran, Fars Milliyetçiliği, I. Pehlevi Dönemi

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523 E-ISSN: 2630-5631
Vol: 9, No: 2, pp. 57-88
Received: 14.03.2022
Accepted: 21.07.2022
DOI: 10.26513/tocd.1087526

Persian Nationalism through the Modernist Nationalism Approach: 1st Pahlavi Period (1925-1941)

Şeyma Altunkaya*

Abstract

Modernist nationalism, evaluated in nationalism studies between 1945-1990, plays a functional role in the transition from traditional society to modern society. In line with this understanding that emerged through the effect of modernization in post-colonial independent states, the focus lies on the nation-formation processes emphasizing that nationalism is not a 'given'. The process of 'nation formation' through which the concept of 'us' is produced, is defined as the symbolic formation of a nation. From this point of view, it is discussed how modernist nationalism functionalizes nationalism through the nation-formation process, and its effect on Persian nationalism is evaluated in this study. In this sense, the fact that Iran was classified on the basis of the concept of tribe/clan until the 20th century but started to undergo processes such as centralization, constitutionalization and modernization from the 20th century onwards, is evaluated within the process of nation formation. In this study, the first wave of Persian nationalism based on modern, secular and pro-Western nationalism is discussed within the scope of modernist nationalism. Moreover, it

* Res. Asst, Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, Battalgazi/Malatya, https://orcid.org/0000-0001-6260-1344, seyma.altunkaya@inonu.edu.tr

is argued that the reforms of the first Pahlavi period (1925-1941) can be assessed within the scope of the formation process of the 'Persian'.

Keywords: Modernist Nationalism, Nation Formation, Iran, Persian Nationalism, 1st Pahlavi Period.

Giriş

Milliyetçilik bir kavram olarak 18. yüzyılda ele alınsa da akademik gelişim dönemi 20. yüzyıla dayanmaktadır. Bu bağlamda literatürde milliyetçilik çalışmaları genellikle üç döneme ayrılarak sınıflandırılmaktadır; 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl Alman romantik akımını kapsayan ilk dönem, 1918-1945 milleti verili kabul ederek milliyetçiliğin tarihsel süreçte ortaya çıktığını belirten ve ilkçi yaklaşımları içeren ikinci dönem ve 1945-1990 milliyetçiliğin akademik olarak tartışıldığı, milletlerin verili kabul edilmediği, modernistleri ve etno-sembolcüleri içeren üçüncü dönem. Çalışmada modernist milliyetçilik ele alınarak, modernist milliyetçiliğin, 'millet-kurma' üzerinden milliyetçiliği araçsallaştırdığı vurgulanmaktadır. Millet kurma süreci geleneksel toplumlardan modern topluma geçerken bir ara faz olarak ele alınmaktadır. Genellikle 'biz' kavramının üretildiği süreç olarak ifade edilebilen millet kurma süreci, ülkesel (teritoryal) bütünlüğü vurgulayan devlet kurma süreciyle aynı anlama gelmemekte, bir milletin sembolik şekilde inşa edilmesi olarak yorumlanabilmektedir. Bu anlamda, millet kurma sürecine odaklanan ilk çalışma Karl Deutch'ın '*Nationalism and Social Communication*' kitabı olsa da sonrasında birçok yazar bu konu üzerinde durmuştur. Çalışmada, Fars milliyetçiliğinde I. Pehlevi Dönemi (1925-1941) millet kurma süreci açısından ele alınmaktadır. 20. yüzyıla kadar kabile/aşiret kavramlarına dayanan İran'da, 20. yüzyıldan sonra merkezileşme hareketlerinin başladığı görülmektedir. Her ne kadar Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemleri bu merkezileşme, anayasallaşma ve modernleşme süreçlerini tecrübe etse de merkezileşme hareketlerinin tam olarak sağlanamaması, altyapı eksikliklerinin mevcut olması ve etnik-dini çeşitliliğin varlığı Avrupa tarzı bir milliyetçiliği engellemiştir. Bu anlamda merkezileşme çalışmalarının İran'da Rıza Şah döneminde modern ve seküler bir ulus-inşa etme girişimleriyle başladığı söylenebilmektedir. Rıza Şah döneminde yapılan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok alanı kapsayan bu girişimler millet kurma süreci olarak ifade edilmekte ve modernist milliyetçilik yaklaşımıyla ele alınmaktadır.

2. Milliyetçilik

Bir kavram olarak 'milliyetçilik' 18. yüzyılda halkın özgür olması, dış baskılardan arınmış olması ve kendi kaderlerini belirleyebilmiş olması gibi hakları içeren özgürlük ve egemenlik doktrini olarak tanımlanmaktadır. Nihayetinde birlik ve beraberlik duygusu getiren bu eylemler, milliyetçiliğin bir düşünce biçimi olarak 18. yüzyılda ortaya çıktığını gösterse de akademik bir disiplin olarak gelişmesi 20. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu bağlamda bir söylem yahut bir ideoloji olarak milliyetçilik 18. yüzyılda Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da ortaya çıkmaktadır. 1775 Polonya'nın bölünmesi, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789 Fransız Devrimi ve 1807 Fichte'nin 'Alman ulusu' kavramsallaştırması milliyetçiliğin ilk örnekleridir.[1] Milliyetçilik bir doktrin olarak ortaya çıktığı ilk yıllardan günümüze kadar literatürde genellikle üç döneme ayrılarak değerlendirilmektedir; bir düşünce biçimi olarak 18. ve 19. yüzyıl dönemi, milliyetçiliğin akademik olarak tartışıldığı 1918-1945 arası dönem ve milliyetçiliğin kurumsallaştığı 1945-1990 arası dönem.[2]

18. ve 19. yüzyılda milliyetçiliğin gelişimi 'hayatın, doğanın ve tarihin yorumu' olarak tanımlanan ve entelektüel bir hareket olarak ele alınan Alman romantik akımında zuhur etmektedir.[3] Bu düşünce biçiminin kökenleri de Jean-Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'a dayanmaktadır. Kedourie'ye göre, milliyetçilik Kantçı düşüncede insanoğlunun özerk bir kavram olarak alınmasıyla oluşan seküler bir formdur ve bu görüş dinin yerine siyasetin öncelendiği bir yaklaşım

[1] John Hutchinson ve Antony D. Smith (ed.), *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 5.

[2] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğubatı, 2019), 30.

[3] Hans Kohn, "Romanticism and the Rise of German Nationalism", *The Review of Politics* 12, Sayı.4 (1950): 443.

doğurmaktadır.[4] Bu bağlamda özerk iradeye sahip olan insanoğlu, kendi kaderini tayin edebileceği vatandaşlık haklarının bulunduğu cumhuriyetçilikle özdeşleştirilmektedir.[5] Rousseau ise 'genel irade' kavramıyla milliyetçilik disiplini içerisinde değerlendirilen düşünürlerden biridir. Genel irade kavramıyla bireylerin birbirlerinin egemenliklerini ihlal etmelerinin engellenebileceğini belirten Rousseau, bunu da 'vatan' ve 'vatandaşlık' kavramıyla açıklamaktadır ki iki kavramın da ancak ulus-devlet içerisinde bir anlam kazandığını belirtmektedir.[6] 18. ve 19. yüzyılda 'Alman romantik milliyetçiliği' Kant ve Rousseau'nun fikirlerinden etkilense de bu düşünceleri milliyetçilik çalışmaları içerisine yerleştiren birçok düşünür bulunmaktadır. Herder ve Fichte bunlardan ikisidir ve 'otantiklik' düşüncesiyle milliyetçilik çalışmalarına katkı sağlamaktadırlar. Kavram ilk olarak Herder'in eserlerinde görülmektedir. Hükümetlerin Kant'ın belirlediği gibi evrensel standartlara göre oluşmadığını, belirli tarihsel gelişmeler tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Zamanla hükümete dönüşmüş ve ailelerden oluşmuş toplum aslında doğa tarafından oluşturulmuştur. Herder'in otantiklik kavramı Fichte'de de dil unsuruna yapmış olduğu vurguda kendini göstermektedir. Her milletin sahip olduğu dil ile eşsiz olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Herder ve Fichte'nin görüşleri Alman milliyetçi ideolojisini tanımlayan üç görüş üzerinde durmaktadır; milli topluluklar eşsizdir ve istedikleri zaman otantik devlet formuna dönebilirler; bir toplum olarak millet kendi devletine sahip olmalıdır ve vatandaşlık kapsamı içerisinde

[4] Elie Kedourie, "Nationalism and Self-determination", içinde *Nationalism* (47-55), ed. John Hutchinson ve Antony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994), 47.

[5] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 32.

[6] Frederick M. Barnerd, "Patriotism and Citizenship in Rousseau: A Dual Theory of Public Willing?", *The Review of Politics* 46, Sayı.2 (1984): 245-249.

tanımlanan millet evrensel siyasi ilke olarak kendi kaderini tayin hakkına sahip olmalıdır.[7]

Milliyetçiliğin akademik bir çalışma alanı olarak ortaya çıktığı dönem 1918-1945 yılları arasını kapsamaktadır. Hayes, Kohn, Cobban ve Snyder gibi isimlerin öncülük ettiği bu dönemde milliyetçiliğin tarihsel bir süreçte ortaya çıktığı savunulurken, milletin ise 18. ve 19. yüzyıldaki gibi verili kabul edildiği ve sorgulanmadığı görülmektedir.[8] İlkçi yaklaşım olarak adlandırılan bu milliyetçilik anlayışında, milletler eski çağlardan gelen kan bağı, ırk, dil, bölge, din ve gelenek gibi ortak unsurlardan oluşmuş doğal yapılar olarak tanımlanmaktadır.[9] Özkırımlı'nın sınıflandırmasına göre ilkçi yaklaşımlar da kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır; doğalcı, biyolojik ve kültürel.[10] Doğalcı yaklaşıma göre insanlık doğası gereği farklı gruplara ayrılmıştır ve her grup diğerini ötekileştirme eğilimi taşımaktadır.[11] Fakat milliyetçiliğin bu aşkın tanımı çoğu düşünür tarafından artık kabul edilmediğinden, Smith bunun içinden daha ılımlı bir tanım *perennialism* tanımını ortaya koymaktadır. Bu kavrama göre millet yahut etnik topluluk doğası gereği verili olarak kabul edilmezken, milliyetçilik ise siyasi bir hareket ve ideoloji olarak ele alınmaktadır.[12] İkinci olarak etnik bağları genetik özelliklerle yorumlayan biyolojik yaklaşıma

[7] John Breuilly, *Nationalism and the State*, (Manchester: Manchester University Press, 1993), 59-62.

[8] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 54.

[9] Clifford Geertz, "Primordial and Civic Ties", içinde *Nationalism* (47-55), ed. John Hutchinson ve Antony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994), 32-33.

[10] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 77.

[11] Anatol Lieven, "Qu'est-ce qu'une nation?: Scholarly Debate and the Realities of Eastern Europe", *National Interest* (1997), (02 Ocak 2022) https://nationalinterest.org/article/quest-ce-quune-nation-scholarly-debate-and-the-realities-of-eastern-europe-940

[12] Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, (London and New York: Routledge, 1998), 159.

göre, millet veya etnik gruplar akraba grupların genişlemesiyle oluşmaktadır. Bu genişleme, insanların genetik soylarını maksimize etme eğilimlerinden kaynaklanmakta ve üremek için akrabalarını tercih eden bir anlayışa dayanmaktadır. Alanın önemli temsilcilerinden olan Van den Berghe, insanların sosyalleşmesini ve bir etnik grup oluşturmasını 3 temele dayandırmaktadır; akraba seçimi, karşılıklılık ve baskı.[13] Üçüncü olarak kültürel milliyetçilik Geertz'in sınıflandırmasıyla üç temel özellikten oluşmaktadır; ilkçi bağlılıklar verilidir, sosyolojik olmaktan ziyade doğaldır; ilkçi bağlılıklar zorlayıcıdır, bireyler bağlı oldukları ilkelere uygun davranırlar; ve ilkçi bağlılıklar temelde hislerle ifade edilmektedir.[14] Nihayetinde ilkçi yaklaşımlar milletleri eski çağlardan beri varlığını sürdüren, verili yapılar olarak ele almaktadır.

Üçüncü olarak milliyetçiliğin kurumsallaştığı 1945-1990 arası dönem, milliyetçilik çalışmalarında çok farklı fikirlere şahit olmaktadır. Sömürge imparatorluklarının yıkılması ve yerine yeni ulus-devletlerin kurulmasıyla başlayan bu dönem, milletlerin ve milliyetçiliğin gelişiminde modernleşme etkisine odaklanmaktadır. Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik, ilkçilerin bahsettiği gibi verili yapılar değil, bilakis kapitalizmin, sanayileşmenin, merkezileşmenin ve laikliğin nihayetinde ortaya çıkmış bir geçiş formudur ve temelde milliyetçilik milletleri oluşturmaktadır.[15] Bu ortak fikirlerin dışında modernist milliyetçiler de çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Örneğin, Breuilly modernist milliyetçiliği üç başlık altında değerlendirmektedir; ulusal fi-

[13]Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 82.

[14] Jack D. Eller ve Reed M. Coughan, "The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachment", *Ethnic and Racial Studies* 16: 187.

[15] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 96.

kirlerin ve bilincin dönüşümü, toplumsal dönüşüm ve siyasal modernleşme.[16] Özkırımlı ise çeşitli milliyetçilik kuramlarının temel etkenlerine odaklanarak, ekonomik dönüşüm (milliyetçiliği ekonomik ilişkilerle açıklayanlar), siyasi dönüşüm (milliyetçiliği iktidarı ele geçirmeyi sağlayan siyasi bir hareket olarak görenler) ve toplumsal kültürel dönüşüm (milliyetçiliği toplumsal ve kültürel hareketlerin bir sonucu olarak ele alanlar) olarak sınıflandırmaktadır.[17] Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer yaklaşım ise ilkçiler ve modernistler arasında adeta bir orta yol olarak adlandırılan etno-sembolcülerdir. John Armstrong ve Anthony Smith'in öncülük ettiği bu akıma göre milliyetçilik modern çağın bir ürünü olabilir; lakin milletler etnik geçmişe sahip olduklarından geniş bir tarihi yelpazede değerlendirilmelidirler.[18] Görüldüğü üzere, 1945-1990 arası dönem birçok farklı sınıflandırmaya ve teoriye eşlik etmektedir. Hepsini bu çalışmada incelemek imkânsız olduğundan milliyetçiliğe modernleşme çerçevesinden bakan, fakat ulus-inşa/millet-kurma sürecine odaklanan isimlere yer verilmektedir.

2.1. Millet ve Millet-Kurma Süreci

Milliyetçiliği modernleşme perspektifinden değerlendiren araştırmacıların bazıları 'millet kurma' süreçlerine odaklanmaktadır. Bu süreci detaylandırmadan önce modernist bir perspektiften milletin ne olduğu anlaşılmalıdır. Modernist yazarlardan olan Benedict Anderson "millet hem egemenliği olan hem de sınırları olan hayal edilmiş siyasal bir topluluktur" demektedir. Anderson milletlerin 'hayali' olmalarının sebebini üyelerinin birbirlerinden haberleri olmadığı halde zihinlerinde bu birlikteliğin hayali olarak yaşamasında görmektedir. İkinci olarak milletleri 'sınırlı' olarak tanımlamasının sebebi de bir

[16]John Breuilly, "Aprproaches to Nationalism", içinde Mapping the Nations, ed. Gopal Balakrishan, (London:Verso, 1996), e-pub, 7.

[17] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 97.

[18] Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, 191.

milletin tüm insanlığı kapsayamayacağı başka milletlerin de varlığını sürdüreceğinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü olarak milletler 'egemendir'; çünkü millet kavramı hiyerarşik hanedanlıkların meşruiyetini kaybettiği Aydınlanma Çağı'nın ve Fransız Devrimi'nin bir ürünüdür ve özgür ve egemen milletleri ortaya çıkarmaktadır. Son olarak milletler bir 'cemaattir' çünkü millet derin bir kardeşlik ve yoldaşlık hissiyle örtülüdür.[19] Paul James bu fikirleri 'soyut topluluk' olarak yorumlamaktadır.[20] Modernist yaklaşımın diğer önemli temsilcilerinden biri de Hobsbawn'dır. Hobsbawn milletleri, milliyetçiliği, ulus-devleti, ulusal sembolleri ve tarihi 'sosyal mühendislik' ürünü olarak ele almaktadır. Hobsbawn'ın millet tanımını yaparken öne çıkardığı önemli bir kavram da 'icat edilmiş gelenek' kavramıdır. İcat edilmiş gelenekten kastettiği ise millet kurma sürecinde ortaya çıkan uygulamalardır. Milli olguların icat edilmiş gelenekler incelenmeden yeterince açıklanamayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda üç önemli gelişmenin icat edilmiş gelenekleri anlamak için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar sırasıyla; kilisenin yerini alan laik ilkokul eğitimi, Bastille günü gibi kamusal törenler ve kamusal anıtlar şeklinde sıralanır.[21] İcat edilmiş gelenekler toplumda büyük çaplı değişimler yaşandığında başvurulan formalleşme ve rutinleşme süreci olarak tanımlanmaktadır.[22] Burada da özellikle İsrail'in Yahudilerle yahut Filistin'in Ortadoğu Müslümanlarıyla bağı ne olursa olsun, İsrail ve Filistin milletlerinin yeni ve icat edilmiş olduğu örneğini vermektedir.[23] Bu bağlamda Gellner'in düşünceleri de önem taşımaktadır. Gellner'e

---

[19] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metin, 2015), 20-22.

[20] Paul W. James, Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community (London: Sage, 1996), 5.

[21] Eric Hobsbawn, "The Nation as Invented Tradition", içinde *Nationalism* (76-83), ed. John Hutchinson ve Antony D. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 1994), 76-78.

[22] Birol Demircan, "Ulus İnşa Sürecinde Kullanılan İletişim Stratejileri", *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3, Sayı. 4 (2017): 1336.

[23] Hobsbawn, "The Nation as Invented Tradition", 76.

göre, milletlerin doğal ve tanrı vergisi olgular olduğu savı tamamen mittir. Milliyetçiliğin önceden var olan kültürü alıp millete dönüştürdüğünü iddia etmektedir.[24] Buradan hareketle, modernist milliyetçilikte geçmişin kültürlerinden tamamen kopuk bir millet ve milliyetçilik tanımlarının bulunmadığı, bilakis geçmiş kültürlerin modern milletlerin kurulmasında kullanıldığı anlamı çıkar ki ileride değineceğimiz gibi Rıza Şah'ın modern İran milletini kurgularken yaptığıyla paralellik taşımaktadır.

Sömürge imparatorluklarının çökmesi sonucunda yeni oluşan devletlerin gelişme sürecine odaklanan ve milliyetçiliğin kaynağını burada gören Apter, Coleman, Binder, Pye, Geertz Emerson ve Lerner gibi modernistler çoğunlukla çalışmalarında 'millet kurma' sürecine odaklanmaktadırlar. Milliyetçiliği işlevselci bir bakış açısıyla ele alan bu yazarlar, geleneksel toplumdan modern topluma hemen geçilemeyeceğini, bu geçiş döneminin millet kurma süreciyle ve milliyetçilik ideolojisiyle karşılaştığını belirtmektedirler. Çünkü onlara göre milliyetçilik bu geçiş döneminin problemlerini giderebilir ve istikrarı yeniden sağlayabilirdi. Bu bakış açısının ilk izlerini taşıyan ve millet kurma sürecine odaklanan çalışma ise Karl Deutch'in 1953 yılındaki '*Nationalism and Social Communication*' adlı eseridir. Deucth, millet kurma sürecinde özellikle kitlesel iletişime vurgu yaparak, toplumsal-demografik süreçleri ön plana çıkarmaktadır.[25] Paul James ise, '*National Formation*' adlı kitabında, millet kurma sürecinin hem tarihsel olarak geçmişle bağlarının olduğunu hem de modern zamana ait bir süreç olduğunu söyleyerek var olan bu ikilemi vurgulamaktadır; fakat milletlerin geçmişin kültürel formlarıyla bağlarının olmasının, onun ilkçi yaklaşımları kabul ettiği anlamına da gelmediğini belirtmektedir. Bu bağlamda millet kurma sürecini teorik olarak değerlendiren James, 20. yüzyılın sonunda özellikle Batı'da verili kabul

[24] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell Univerity Press, 1983): 48-49.

[25] Anthony D. Smith, "The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?", *Millennium: Journal of International Studies* 20, Sayı.4: 353; Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları:Eleştirel Bir Bakış* (Ankara: Doğubatı, 2019): 56-59.

edilen millet fikrinin güven teşkil etmediğini, kapitalist Batı devletlerinde ve üçüncü dünya ülkelerinde milli duyguların daha çok vurgulandığı bir döneme girildiğini belirtmektedir. Bu dönemde birçok anlatının modern ulus-devlet için kullanıldığını belirtmektedir. Özellikle devletin sınırlarının ve egemenlik haklarının olduğu fikri, yüksek kültürel homojenliğin ve kalıtımsal bütünlüğün erdemli olduğu varsayımı, gelişmemiş hayat tarzının asimile edilmesinin meşru olduğu iddiası ve ulusal ekonominin ve yurttaş kültürünün geliştirilmesi gerektiği inancı millet kurma sürecinde uygulanan yöntemlerdir.[26] Geertz'e göre yeni kurulan devletlerde milliyetçilik kolektif bir tutkudur ve nihayetinde koordine olmuş sosyal, siyasal ve ekonomik ilerleme olarak tezahür edilmektedir. Bu bağlamda Geertz, milliyetçiliğin dört aşamasını belirlemektedir; ulusal hareketlerin belirginleştiği ve kurulduğu aşama, doruk noktasına ulaştığı aşama, devlet içerisinde organize oldukları aşama ve diğer devletlerle ve toplumlarla ilişkilerinin belirlendiği aşama. Kuruluş aşamasında öz kimliğin kültürel, ırksal, yerel ve dilsel kategorilerinin bir araya gelmesiyle oluşan milliyetçiliğin, modern anlamda uygun bir milliyet ürettiğini belirtmektedir. Daha önce bireylerin kim olup olmadıklarıyla alakalı bireysel görüşlerin, endüstrileşmiş devletlerde ortaya çıkan ortak kadere dayanan kolektif kimlik kavramıyla yüzleştiğini belirten Geertz, bu aşamada milliyetçi aydınların siyasi, kültürel ve epistemolojik devrimi başlattığını vurgulamaktadır. Bu Kesrevi'nin İran milliyetçiliğindeki rolüyle uyuşmaktadır. Sonrasında kolonyalizme karşı kitlesel karşı duruşun bağımsızlığa dayanan yeni bir ulusal kimlik oluşturduğunu belirtmektedir. Milliyetçilik burada özgürlükle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Milliyetçiliğin devletleri, devletlerin de milleti oluşturduğunu dillendirmektedir. Kurulan devletlerin kendi sınırları içerisinde belirli kurumsal formlar (parti oligarşisi, askeri diktatörlük, monarşi yahut temsili demokrasi) edindiğini belirten Geertz,

[26] Paul W. James, Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community (London: Sage, 1996), 34-35

"İtalya'yı kurmak, İtalyanları kurmak değildir" diyerek, 'biz' kavramının oluşma sürecine değinmektedir. Bu aşamada ise hem yerel örf ve adetlerin (kurumlar, ulusal karakter ve ırk) yeni bir kimlik yaratmakta önem arz ettiğini hem de tarihin genel hatlarına bakmak gerektiğini belirterek dil faktörü üzerinde durmaktadır. [27]

Literatürde millet kurma, ulus-inşa ve devlet kurma kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da aslında her biri modernleşme sürecinin ayrı bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hippler özellikle, ulus-inşa sürecini sosyo-politik gelişim süreci ve politik bir amaç olarak iki şekilde değerlendirilebileceğini belirtmektedir. İlki, ekonomik entegrasyon, kültürel entegrasyon, siyasi merkezileşme, bürokratik kontrol, askeri işgal, ortak çıkarların oluşturulması, demokratikleşme ve yurttaşlık kültürü veya baskı ve etnik temizlik gibi analitik ve deskriptif süreçleri içermektedir. İkincisinde ise iç veya dış aktörler sosyal istikrarı sağlamak ve toplum üzerinde kontrol kurmak için stratejik ve normatif bir program benimserler. Başarılı bir ulus-inşa için de üç unsur belirlemektedir; bütünleştirici ideoloji (milliyetçilik), toplumun entegrasyonu (toplumsal gruplar arasında haberleşme ve ulaşımın sağlanması) ve fonksiyonel devlet aygıtlarının geliştirilmesi (mali sistem, polis, yargı sistemi, idare aygıtları vs.). Bütünleştirici ideoloji olarak milliyetçiliği belirleyen ve milletleri 'var olan' değil 'ortaya çıkan' bir sosyal olgu olarak ele alan Hippler, her şeyden önce bir 'milletin kurulması' gerektiğini dile getirir ve bunu da milliyetçi ideoloji ile yapmaktadır. Eğer bir millet kurulmazsa bir ulus inşa edilemez ya da başarısız olur demektedir. Sonraki süreçte de bir devlet inşa etmenin, ulus inşa etmede anahtar rol oynadığını söylemektedir ki bu yukarıda sayılan devlet aygıtlarını içermektedir. Özetle millet kurma, devlet kurma ve ulus inşa kavramları tarihsel bir sürecin aşamaları olarak değerlendirilmektedir ve

[27] Cliffor Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), 238-241.

ulus-inşa denilen kavram başarılı bir millet kurma sürecini gerektirmektedir.[28] Aslında burada milliyetçiliğin nasıl işlevsel bir şekilde kullanıldığı gösterilmektedir. Farklı etnik gruplara sahip İran'ın ise modernleşme sürecinde izlediği milliyetçi stratejiler özellikle Kesrevi'nin çalışmalarıyla Fars milletini kurma sürecinde değerlendirilmektedir.

3. İran ve Millet Kurma

İran üzerine çeşitli disiplinlerde yapılmış çalışmaların çoğu hem toplumsal örgütlenme şeklinin gelenekselliğinden hem de 21. yüzyıl modernleşme sürecinde dahi etkili olabilmeleri sebebiyle kabile ve aşiret kavramları üzerinden değerlendirilmektedir. Literatürde çeşitli tanımlamalar bulunsa da aşiret ve kabile kavramları merkezi güce karşı isyanın kaynağı olarak ifade edilmektedir. Fakat Ahmadi'ye göre İran'daki kabileler akrabalık bağından değil sosyo-politik yakınlıktan doğmaktadır ve her zaman devletle karşıtlık içinde bulunmazlar. Özellikle İran'da hem devlet kurmuş kabilelerin hem de devlet tarafından kurulmuş kabilelerin olduğu vurgulanmaktadır. Bu sebeple 20.yüzyıla kadar İran'ın siyasi yapısı 'kabilecilik' olarak adlandırılmaktadır. Fakat etnik grupların ve milletlerin çeşitli aşiretlerin/kabilelerin bir araya gelmesiyle oluştuğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Ahmadi ve Moazemi'ye göre hiçbir aileye ve soya dayanmayan Rıza Şah'ın modern milli İran'ının bir milat olduğunu belirtmektedir.[29]

---

[28] Jochen Hippler, Nation-Building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation? (London: Pluto Press, 2004), 1-10.

[29] Yalçın Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik (İstanbul: Ötüken, 2008), 35-39;

Albert Hourani, "Tribes and States in Islamic History", içinde *Tribes and State Formation in the Middle East* (303-311), ed. Joseph Kostiner ve Philip Shukry Khoury (Berkeley: University of California Press, 1991), 304.

İran isminin menşei, Ahamenişler döneminde Yunanların bölgeye saldırılarından sonra Pers ülkesi anlamına gelen Persis ismini vermelerine dayanmaktadır (İngilizce Persia olarak dillendirilmektedir). İran terimi ise Sasani Pehlevice dilinde 'Eran' yani Er kabilesine ait olanlar anlamına gelmekte olup Sasani döneminden itibaren kullanılmaya başlanmaktadır. Fakat ülkenin isminin ikili kullanımına (İran ve Persia-Pers), Rıza Şah'ın 1935 değişikliğiyle son verilip İran ismi resmi devlet ismi olarak seçilmektedir. Bu seçimin arkasında yatan nedenin, İran isminin Pers ismine göre coğrafyada yaşayan bütün etnik grupları tek çatı altında toplayabilmesine ve birleştirici gücüne dayanmaktadır.[30] Günümüzdeki İran coğrafyası bazıları devlet bazıları medeniyet olarak adlandırılan çeşitli siyasi yapılara ev sahipliği yapmıştır. Bunlar sırasıyla Proto-Elam, Elam, Mana, Med, Ahameniş, Part, Sasani, Emevi, Abbasi, Tahiri, Alavi, Saffari, Samani, Büveyhi, Gazneli, Selçuklu, Harzemşahlı, İlhanlı, Muzafferi, Celayirli, Timuri, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Afşar, Zend, Kacar, Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti şeklindedir.[31] Milliyetçilik açısından ilk milli bilincin gerçekleştiği Safevi dönemi (1501-1736) olarak nitelendirilse de Ashtiani'ye göre bu dönem İran milletinin kurulduğu dönem değil, bilakis Şiiliğin kurumsallaştığı ve İran'ın bir devlet yapılanmasına (devlet kurma) büründüğü dönemdir.[32]

3.1. İran ve Modernizm'e Geçiş

1794-1921 dönemlerini kapsayan ve Ağa Muhammed Han Kaçar ile başlayan Kaçar Hanedanlığı, siyasal yapının aşiret/kabile şeklinden merkezi şekle büründüğü dönemi içermektedir. 19.yüzyılda moder-

[30] Muhammed R. Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası* (Ankara: İranıyat, 2017), 22-23.

[31] Yalçın Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik (İstanbul: Ötüken, 2008), 46.

[32] Ali Asthiani, "Cultural Formation in a Theocratic State: The Institutionalisation of Shiism in Safavid Iran", *Social Compass* 36, Sayı.4: 483.

nizmin başlaması (özellikle 1870'lerden itibaren Anglo-Rus rekabetinin İran üzerinde yaşanması ve bunun sonucunda Rus sömürgecilik aracı olarak İran'da doğrudan Rusya Savaş Bakanlığı'na bağlı 'İran Kazak Tugayı'nın' kurulması), Avrupa ile diğer ülkelerin ilişkilerinin artması, üretim şeklinin değişmesi (özellikle pirinç ve ipek üretiminin artışının kapitalist ilişkileri geliştirmesi), askeri alanda yeniliklerin ortaya çıkması (özellikle Azerbaycan valisi Abbas Mirza'nın Batı'ya askeri öğrenci göndermesi), Nasıreddin Şah döneminde Şia din adamlarının yönetimde etkilerinin azaltılıp laiklik söylemlerinin artması, matbuanın başlangıcı ve Nasıreddin Şah'ın halkı eğitmek adına 'Ruzname-ye Vegayi-i İttifagiye' gazetesiyle milli kimlik oluşturmaya çalışması gibi örnekler birçok anlamda İran siyasal yapısını da dönüştürmeye başlamaktadır. Bu sebeple özellikle Kaçar hanedanlığının son yılları ve Pehlevi dönemi geçiş süreci 'İran'da milletleşme' hareketlerinin ilk nüveleri olarak adlandırılabilmektedir.[33] Fakat özellikle İngiliz-Rus rekabetinin İran toprakları üzerindeki nüfuzu ve nihayetinde gelen ekonomik özgürlük talepleri, Tütün isyanı ve Meşrutiyet Devrimi'ne yol açıp, Batı karşıtlığını tetikleyen milli hareketlere sebep olmaktadır.[34] Meşrutiyet Devrimi ile başlayan anayasal hükümet 1906'da Muzaffar-ud-din Şah'ın rızasıyla 1906'da başlatılsa da 1908'de oğul Muhammed Ali Şah tarafından kaldırılmaktadır. Sürekli muhalif hareketlere ve yabancı işgallere sahne olan İran, ancak Rıza Şah ile birlikte tam anlamıyla merkezileştirilmektedir.[35] Buradan hareketle Kaçar Hanedanlığı dönemindeki milli uyanışın tam anlamıyla bir millet kurma sürecini getirmediği; çünkü merkezileşmenin tam olarak sağlanamadığı söylenebilmektedir.

---

[33] Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken, 2008), 57-64; Mohammad Tavakoli-Targhi, "Going Public: Patriotic and Matriotic Homeland in Iranian Nationalist Discourses", *Strategies* 13, 2 (2000):179-181.

[34] Yalçın Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik (İstanbul: Ötüken, 2008), 70-74.

[35] Asghar Fathi, "Ahmad Kasravi and Seyyed Jamal Waez on Constitutionalism in Iran", *Middle Eastern Studies* 29,. 4 (1993): 702.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ve sonrasında Bolşevik Devrimi'yle İran toprakları üzerindeki Anglo-Rus mücadelesi artarak devam etmiştir. Bu dönemde özellikle İngiltere'nin gücünü İran üzerinde konsolide etmeye çalışması ve İngiliz taraftarı olan Vosug-ud-Dovle'nin İran Başbakanı olması neticesinde, 1919 yılında İngiltere'nin nüfuzunu İran üzerinde daha da fazla arttıran Anglo-Persian anlaşması imzalanmıştır.[36] Anlaşmaya karşı milliyetçi hareketler, özellikle Azerbaycan'da demokratik bir halk hareketi olarak başlatılmaktadır. Direniş hareketleri tedirginlik yaratınca, İngiliz General Ironside, Kazak Tugayı olan Rıza Şah'tan Kaçar Hanedanlığı'nı devirmeden başbakan olmasını ve Azerbaycan'ın ülkede nüfuzunu engellemesini istemektedir. Fakat Rıza Şah, Kaçar Hanedanlığı'nı yıkmıştır. Ülkenin adını İran olarak resmileştiren Şah, yönetimini İslam öncesi Sasani Krallığı'yla bağdaştırarak ve Fars olmayan tüm gruplara savaş açıp kültürel olarak tüm olumsuz unsurları diğer etnik gruplara aktararak Fars milletini inşa etmeye çalışmaktadır.[37]

3.2. Pehlevi Dönemi ve Fars-İran Milliyetçiliği

Keskin'e göre İran tarihine üç dalga Fars milliyetçiliği hâkimdir; İslam karşıtı, Batıcı, modern, İran halklarının Ari olduğuna inanan ve diğer etnik grupları Farslaştırmaya çalışan birinci dalga 'Modern Fars Milliyetçiliği'; İran milli kimliğini Şia inancı temelinde şekillendiren, Batı karşıtı ve 1979 İran İslam Devrimi ile gerçekleşen ikinci dalga 'Geleneksel Fars Milliyetçiliği'; ve Batı, İslam ve İran olgusunu birleştiren, farklı etnik grupların varlığını kabul eden özellikle

[36] Sömürgeleştirilmeyi kabul eden İran'a karşılık Ahmed Şah kabinenin istifasını istemektedir.

[37] Stephen Kinzer, All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror (New Jersey: John Wiley&Sons, Inc., 2003), 41-42; Yalçın Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, (İstanbul: Ötüken, 2008), 81-84.

Hatemi dönemini simgeleyen üçüncü dalga 'İranlılık Milliyetçiliğidir'.[38]

İngiliz hükümetinin güçlü bir merkezi hükümet istemesi üzerine 1921 yılında yapılan darbeden sonra Rıza Şah İngiliz isteğinin aksine Kaçar Hanedanlığı'nı yıkarak kendisini Şah ilan edip Pehlevi dönemini başlatmaktadır.[39] Yousefzadeh'e göre, Rıza Şah'ın ulus inşası, Aryan İranlı'ları vurgulayıp, İran'ı Arap-İslam dünyasından soyutlamaktadır. Ahameniş dönemindeki Kiros ve Daryus Krallarına yapılan vurgu da bu yüzdendir. Dahası 'Pehlevi' ismi bile, seküler bir milliyetçiliğin vurgulanmak istenmesinden kaynaklanmaktır. 'Pehlevi' kelimesi İslam öncesi Fars diline ait ve Arap istilalarını nitelendirmek için İran'da kullanılan 'güreş şampiyonu' (pehlivan) anlamına gelmektedir.[40] Ahmadi'ye göre Rıza Şah, Avrupa'nın modern ve seküler milliyetçilik akımının etkisiyle yeni bir ulus inşa etmek istemektedir. Bu bakış açısından İran'da merkezileşme öncesinde etnik kimliklerin siyasal bir yönünün bulunmadığı; fakat Rıza Şah ile birlikte Fars kimliğini öne çıkaran bir İran milliyetçilik ideolojisinin geliştirilmeye çalışıldığı yorumu yapılmaktadır.[41] Bu milliyetçilik türü modernist milliyetçilik içerisinde değerlendirilebilmektedir. Sosyo-politik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri alanda canlanmalar görülmekte ve buna paralel olarak da millet kurma süreci

[38] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol", *Günaz*, Son Erişim: 22 Mart 2020, https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iranliliga-giden-yol-arif-keskin-m11206

[39] Stephen Kinzer, All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror (New Jersey: John Wiley&Sons, Inc., 2003), 42.

[40] Pejman Yousefzadeh, "The Future of Iranian Nationalism", *Tapatalk*, Son Erişim: 06 Ocak 2022, https://www.tapatalk.com/groups/worldarmedforcesforum/iranians-please-read-the-future-of-iranian-nationa-t122721.html

[41] Kamran Scot Aghaie ve Afshin Marashi (ed.), *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity* (Texas: University of Texas Press, 2014), 256; Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken, 2008), 87.

hızlanmaktadır. Ekonominin tam kontrol edilmesi için özellikle pirinç, tütün, çay ve ipek gibi temel ürünlerin devlet kontrolüne alındığı görülmektedir. Ayrıca din sınıfı karşıtı seküler eğilimler arttırılarak yeni bir millet için yeni bir tarih yazımına hazırlanılmaktadır. Siyasi ve askeri alanda, çeşitli kabileler silahsızlandırılarak ve güçleri kısıtlanarak merkezileşme sağlanmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Rıza Şah'ın modern Fars milliyetçiliği için attığı adımlara örnek teşkil etmektedir.[42]

Rıza Şah dönemindeki milliyetçilik anlayışı, Batı'nın modernizminin İran'a taşınması aracılığıyla olmaktadır. Bu bağlamda çeşitli alanlarda reformlar gerçekleştirilmektedir. Sosyo-ekonomik anlamda, karayolu çalışmaları ve Trans-İran Demiryolu hattı önem kazanmaktadır. Yol Bakanlığı, Tahran'ın çeşitli şehirlerle ulaşımının sağlanması için 5000 km'lik yeni yollar inşa etmektedir. 1930'ların sonlarına doğru 27 bin taşıt aktif olarak bu yolları kullanmaktadır. Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki iletişimi sağlayan ve maliyeti şeker ve çay vergileriyle karşılanan Trans-İran Demiryolu sayesinde Tahran, Şahi, Bender Şah, Semnan, Zencan, Ahvaz ve Abadan'a bağlanarak çeşitli isyan ve istilalara karşı merkezileşme sağlanmaktadır.[43] Sanayi ve ticaret alanında da keza çeşitli bankalar (1927'de Milli Banka ve diğer uzmanlaşmış bankalar) ve fabrikalar (1930'lu yıllarda 260 fabrika) kurulup gümrük vergileri düzenlenmektedir. Petrolden gelirin artmasıyla ekonomisi gelişen İran, aynı dönemde çeşitli maden kaynaklarının (kömür, demir oksit vs.) işletmelerini de gerçekleştirmekte ve çelik fabrikasını kurmaktadır.[44] Siyasi ve askeri alanda daha çok devletin kurumsallaşma sürecine odaklandığı görülmektedir. Bahsedilen kurumsal yenilenmenin ise genellikle ordudaki

[42] Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken, 2008), 91 ve 99.

[43] Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 77.

[44] Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev. Reşat Uzmen (İstanbul: Bilge, 2021), 72-74.

ve bürokrasideki reformlarla olduğu belirtilmektedir. 1921'de 22.000 olan askeri birlik 1941'de 127.000'e ulaşmaktadır. 1925'te zorunlu askerlik kanunundan sonra, 21 yaşındaki erkekler 2 yıl muvazzaf göreve çağrılmaktadır. Geleneksel toplumlarda askere çağrılan gençler Farsça konuşmaya zorlanmakta ve günlük olarak Şah'a, bayrağa ve devlete bağlılığını dile getirmek zorundadır. Bu sebeple askerliğin ilk altı ayı Farsça öğrenmeye ayrılıp, askerler bir yurttaşa dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Ek olarak askerlik bir kimlik kartı gerektirdiğinden soy isimleri de oluşturulmaktadır.[45] Kamu işlerindeki, ticaretteki, posta ve telgraftaki ve eğitimdeki gelişmeler bürokrasinin de gelişmesini sağlamaktadır. Üç yeni bakanlık (endüstri, karayolu, tarım alanında) aynı dönemde kurulmuştur. Sosyo-kültürel alanda ise toplum içerisinde milli farkındalığı arttırmak için Fransız modeli örnek alınarak 'Farhangestan' (Kültürel Akademi) oluşturulmaktadır. Çeşitli bakanlıklardan ve gazetelerden oluşan bu grup, eski İran kültürünü yüceltmek için toplanmakta ve alfabedeki yabancı kelimeler (özellikle Arapça kelimeler) temizlenmektedir.[46] Buna ek olarak Batı tarzı kılık kıyafet kanunları getirilmektedir. 'Pehlevi Şapkası' denilen Avrupai şapka modelleri kullanılarak dini unsurlardan olan fes ve sarık kullanımı engellenmektedir. Kılık kıyafet kanunu ile birlikte kadınların erkeklerle birlikte sinema ve restoran gibi halka açık yerlerde peçesiz bir şekilde dolaşabilmeleri için talimat verilmektedir. Hukuk alanında, ulema yargı alanından uzaklaştırılarak yeni ve şeriattan uzak hukuk kuralları benimsenmektedir.[47] En çok gelişme eğitim alanında yaşanmakta ve bu alana fazla fon aktarılmaktadır. Tüm okullar devletleştirilerek yeni müfredat hazırlanmıştır. Bunların içerisinde Farsça dil bilgisi (diğer diller yasaklanmıştır) ve vatandaşlık eğitimi

---

[45] Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne* (İstanbul: İletişim, 2021), 86-87; Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 67-69 ve 77.

[46] Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 67-77 ve 86.

[47] Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 83-88.

yer almaktadır. Eğitim sistemi Fransız modeline göre şekillendirilmekte, milliyetçilik ve laiklik vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. 1933 Fars Dili Akademisi, 1935'te Tahran Üniversitesi ve birçok yeni okul yine bu dönemde kurulmuştur.[48] Tüm bunlar ve nicesi Batı'da yaşanan modernleşmenin İran toplumundaki yansımaları olup, yeni bir millet kurma sürecinde etkili olan faktörlerdendir; fakat bu faktörlere ek olarak, dönemin aydınlarının gücü de kullanılarak halk, yeni bir milli kimlikle (modern Fars milliyetçiliğiyle) sarmalanmak istenmiştir.

Modern Fars milliyetçiliğinin temeli Mirza Feth Ali Ahundzade, Mirza Ağa Han Kirmani, Abdurrahman Talibof, Musteşaruldövel Tebrizi, Mirza Malkum Han ve son dönemlerde ise özellikle Fars olmayan etnik grupların Farslaştırılmasını savunan Ahmet Kesrevi gibi aydınlara dayanmaktadır. Kesrevi İran'ın en büyük probleminin dinsel, dilsel ve kabilevi çeşitliliği olduğunu ve bunun için İran milli bilincinin kurulması gerektiğine inanmaktadır. Bu sebeple başta Fars dilinin 'temiz dil politikasıyla' Arapça'dan ayrılması gerektiğini savunmaktadır.[49] Milliyetçiliği halkın birlik için imzaladığı bir sosyal sözleşme olarak tanımlayan Kesrevi, milleti ise belli bir ülkeselliği paylaşan, zorluklara birlikte göğüs geren ve mutlulukları paylaşan bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısıyla farklı etnik gruplar arasında kurulabilecek dayanışma ruhu için sosyal ve kültürel reformlar önermektedir. Örneğin Rıza Şah'ın 'dawlah' ve 'saltanah' gibi feodal unvanları kaldırması, yerel gelenek ve kıyafetleri kısıtlaması, kamusal alandan mollaları ihraç etmesi, laik hukuk kurallarını getirmesi, kadınlara belirli haklar tanıması ve modern ordu ve yeni

[48] Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev. Reşat Uzmen (İstanbul: Bilge, 2021), 74-75; Gene R. Gartwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap, 2021), 210.

[49] Asghar Fathi, "Kasravi's View on Writers and Journalists: A Study in the Sociology of Modernization", *Iranian Studies* 19, 2 (1986): 171; Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol", *Günaz*, Son Erişim: 22 Mart 2020,https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iranliliga-giden-yol-arif-keskin-m11206

yönetim yapısını inşa etmesi gibi reformları yapması gerektiği dillendirilmektedir.[50] Kesrevi ile Rıza Şah'ın uygulamalarındaki zıtlık ise Kesrevi'nin aşağıdan bir millet kurma sürecini vurgularken, Rıza Şah'ın yukarıdan, siyasal elitlere dayanan ve Batı yanlısı bir millet kurma sürecini vurgulamasıdır. Bu iki tür millet kurma yöntemi de modernist milliyetçilik içerisinde değerlendirilebilmektedir.

Kesrevi'den sonra modern Fars milliyetçiliği Afşar Türklerinden olan ve 'Ayende' dergisini çıkaran Mahmut Afşar ile kurumsallaştırılmaktadır. Afşar'a göre Fars milli birliğini sağlayabilmek için, Fars dili ülke genelinde yayılmalı ve farklı sosyo-kültürel kurallar kaldırılmalıdır. Bu bağlamda farklı etnik grupların İranlılaştırılması, İran'ın ulusal bütünlüğünün korunmasını sağlayacaktır. İran ırkının Ari ırka dayandığını; ama tarihsel süreç içerisinde farklı dilleri benimsediğini vurgulayan Fars milliyetçiliğine göre en büyük iki düşman Türkler (İran'a ait olan etnik grupların sonradan Türkleştirildiği inancıyla) ve Araplardır (seküler millet anlayışına dayanmaktadır). Eğer bu milletlerin saldırıları olmasaydı İran dünyanın en güçlü ülkesi olabileceği iddia edilmektedir.[51] Tütün İsyanı ve Meşrutiyet Devrimi süreciyle iktidarı elde eden Rıza Şah'ın kurmaya çalıştığı millet de 'modern Fars milliyetçilerinin' savunduğu bu fikirlere dayanmaktadır ki etnik farklılıkları yok edip, İslam öncesi seküler ve yeni bir tarih anlayışıyla 'millet kurma' fikrinden türemektedir. Bu süreçte en çok vurgulanan ve önemsenen faktör de dil faktörüdür.

Kaçar döneminde anayasal hareketlerle Farsça'nın ortak dil sayılması kanununun yerini Rıza Şah döneminde resmi dili Farsça yapan kanuna bırakarak, nüfusun Farsça konuşmayan %65'lik kesimi dönüştürülmeye çalışılmıştır. Rıza Şah döneminde İslam'dan ve Şia'dan arındırılmış bir Fars-İran kimliğine ek olarak Türklükten

[50] Ervand Abrahamian, "The Integrative Nationalist of Iran", *Middle Eastern Review* 9, 3 (1973): 285.

[51] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol", *Günaz*, Son Erişim: 22 Mart 2020. https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iranliliga-giden-yol-arif-keskin-m11206

arındırılmış bir siyasi kimlikle de karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan Türklerinin (iddiaya göre 11. ve 13. yüzyıl Türk akınlarıyla Türkleşen/Türkçeleşen Azerbaycan) yaratabileceği tehlikeye karşılık Azerbaycan'ın Farslaştırılmasına dönük uygulamalar da görülmektedir. Örneğin Kesrevi, İran milliyetçiliği bağlamında Azerbaycanlıların Farslaştırılması fikirlerini, aslında Azeri dilinin Türkçe'nin değil de İrani dillerinin bir kolu olduğu ve Azerbaycanlıların, Selçukluların İran içlerine sızmasıyla (özellikle Safevi döneminde) Türkleştiği savıyla desteklemektedir.[52] Fars milliyetçiliğinin diğer bir savunucusu olan Taki Arani ise İran devletine Farsça'nın yaygınlaştırılması için Farsça kitap, gazete ve makalelerin çok sayıda ve ücretsiz basılması gerektiğini ve Azerbaycan gençlerinin de Türkçe konuşmayı derhal bırakması gerektiğini bildirmektedir.[53] Türklere karşı bu tutum dönemin Fars edebiyatında da yerini almaktadır. Örneğin Fahrüddin Şadman:

"…düzenledikleri baskın ve katliamlardan sonra atlarından inip bir süre dinlenince bizim halı desenlerimizin ve bahçe şenliklerimizin büyüsüne kapılan, daha sonra da Mevlana'nın, Sadi'nin şiirleriyle ehlileşen içkici, kana susamış Türk ve Moğollar…"[54]

şeklinde söz etmektedir. Ek olarak Safevilerin Türk olduğu söylemlerine karşılık yeni bir tarih yazımı ise Safeviler'in aslında Perslerin bir devamı olduğu, Türkmen olmalarının Türk oldukları anlamına gelmediği bilakis Osmanlı'ya karşılık İran'ın toprak bütünlüğünü koruyan bir siyasi yapı olduğu fikri ile desteklenmektedir.[55] Fars milliyetçiliğinin diğer bir örneği İranlı tarihçi Amini Sam tarafından hazırlanan '*Pictoral History of Iran: Ancient Persia'* adlı kitaptır. Kitap

[52] Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, 91-99.

[53] Bilgehan A. Gökdağ ve M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, Sayı.30 (2004): 56.

[54] Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, 90-98 ve 104.

[55] Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, 90-98 ve 104.

İran tarihine M.Ö. 15.000 yılından başlayıp İslam devrimiyle bitirmektedir. "Pers İmparatorluğu dünyanın gördüğü en büyük imparatorluk" şeklinde tanımlanarak, Aryanların M.Ö. 2300 yılında bölgeye gelişleri anlatılmıştır. İran milliyetçiliği ile Fars milliyetçiliğinin iç içe geçtiği bu uygulamalar modern İran milletinin kurulmasında halkı bir arada tutabilmek için öne sürülen bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Rejime muhalif İranlıların bile başka bir devletle karşılaştıklarında (örneğin bir futbol maçında) İran kimliğinin etkisi altında kalmaları ve çeşitli milli semboller kullanmaları, temelde bu Fars-İran entegrasyonunun sağlanmasıyla açıklanabilmektedir.[56] Bu dönemde kullanılan ve aşağıda gösterilen sembollerin bazıları pullar üzerinde sergilenerek İran ve İslam öncesi Fars kültürünün nasıl inşa edilmeye çalışıldığının göstergelerindendir.[57]

Şekil 1. İran'da Kullanılan Pullar

4-5 Pasaraga: Cyrus' tomb

[56] Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, 109-111.

[57] Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 78-81.

: Naqsh-e Rostam: God Mazda's investiture

4.3 Persepolis: Darius

4.2 Persepolis: lion carving

Yukarıda da görüldüğü üzere İslam öncesi Kiros'un anıtı, Daryus'un simgesi, aslan simgesi ve Sasani dönemi tanrı Ahura Mazda töreni resmedilmektedir. Rıza Şah döneminde kullanılan bu pullar ve dev-

letin resmi bayrağındaki aslan simgesi de düşünüldüğünde, İslam öncesi döneme vurgu yapıldığı ve bu minvalde bir millet kurgulandığı görülebilmektedir.

Sonuç

20. yüzyılda akademik bir disiplin olarak çalışılmaya başlanan milliyetçilik, sömürge imparatorluğunun bağımsızlığını ilan etmesinin ardından modernleşme penceresinden ele alınmaya başlanmaktadır. Bu bağlamda yeni kurulan devletlerin ulus-inşa süreçleri modernist milliyetçilik perspektifinden incelenmektedir. Milletleri verili kabul etmeyen, milliyetçiliğin araç olarak kullanıldığını ve modern dönemde icat edilen bir sosyal olgu olduğunu belirten modernist milliyetçilikte devlet-kurma ve millet kurma arasında nüanslar göze çarpmaktadır. Salt kurumsal düzeyde bir devlet kurmayı temsil etmeyen, sembolik düzeyde bir 'biz' kavramının üretildiği süreç millet-kurma olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel toplumlardan, modern toplumlara geçişte bir ara faz olarak değerlendirilen millet kurma süreci, I. Pehlevi dönemini (1925-1941) I. Dalga Fars Milliyetçiliği üzerinden değerlendirilmektedir.

Merkezileşmenin sağlandığı, modern ve seküler bir ulus-inşa girişimlerinin başlatıldığı bu dönemde sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda yapılmış birçok reform millet-kurma sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan en fazla değişimin eğitim alanında ve askeri alanda görüldüğü söylenebilmektedir. Askeriyeyi kurumsal anlamda halkın eğitim yeri olarak tasarlayan Şah, eğitimde de Farslaştırma hareketiyle İran-Fars entegrasyonunu sağlamaya çalışmaktadır. Bu süreç içerisinde var olan çeşitli sayıda etnik grup, Fars kimliği altında homojenleştirilerek yurttaş kimliğine dönüştürülmüştür. Rıza Şah döneminde Farsçanın resmi dil haline gelmesi, nüfusun Farsça konuşmayan kısmının Farsça konuşmaya teşvik edilmesi, dilin Türkçe ve Arapça kelimelerden arındırılması, Farsça kitap, gazete ve dergilerin ücretsiz basılması ve İslam'dan ve Şia'dan uzaklaştırıl-

mış seküler ve modern bir Fars kimliğinin inşa edilmesi 'Farsı kurmak' eylemleri olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan, yeni bir tarih yazımı üzerinden Fars tarihinin İslam devrimiyle bitirilmesi İran milliyetçiliği ve Fars milliyetçiliğinin entegre edilmesi süreci olarak değerlendirilmekte ve bu süreçte yapılan tüm öneri ve reformların millet kurma sürecinin bir bileşeni olduğu vurgulanmaktadır. Son olarak, bu dönemde Kesrevi gibi çeşitli aydınların fikirlerinden ve girişimlerinden faydalanarak Batılı tarzda bir ulus inşa edebilmek için, sembolik girişimlerle millet-kurma sürecine odaklanıldığı söylenebilir. Bu bağlamda devlet-kurma ve millet-kurma paralel bir şekilde modernleşme sürecinde İran'ı yeni bir devlet ve yeni bir millet olarak ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Aghaie, Kamran Scot ve Marashi, Afshin (ed.), *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity*, Texas: University of Texas Press, 2014.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metin, 2015.

Asthiani, Ali. "Cultural Formation in a Theocratic State: The Institutionalisation of Shiism in Safavid Iran", *Social Compass* 36, Sayı.4, 481-492.

Barnerd, Frederick M. "Patriotism and Citizenship in Rousseau: A Dual Theory of Public Willing?", *The Review of Politics* 46, Sayı.2 (1984): 244-265.

Breuilly, John. *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press, 1993.

Breuilly, John. "Approaches to Nationalism", içinde *Mapping the Nations*, Gopal Balakrishan, London:Verso, 1996, epub.

Demircan, Birol. "Ulus İnşa Sürecinde Kullanılan İletişim Stratejileri", *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3, Sayı. 4 (2017): 1333-1351.

Djalili, Mohammad-Reza ve Kellner, Thierry. *İran'ın son iki yüzyıllık tarihi*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge, 2021

Eller, Jack D. ve Coughan, Reed M. "The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachment", *Ethnic and Racial Studies* 16, ss.183-201.

Fathi, Asghar. "Ahmad Kasravi and Seyyed Jamal Waez on Constitutionalism in Iran", *Middle Eastern Studies* 29, Sayı. 4 (1993): 702-713.

Fathi, Asghar. "Kasravi's View on Writers and Journalists: A Study in the Sociology of Modernization", *Iranian Studies* 19, Sayı.2 (1986): 167-182.

Gartwaite, Gene R. *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap, 2021.

Geertz, Clifford. "Primordial and Civic Ties", içinde *Nationalism* (47-55), ed. John Hutchinson and Antony D. Smith, Oxford&New York: Oxford University Press, 1994.

Geertz, Cliffor. *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Cornell Univerity Press, 1983.

Gökdağ, Bilgehan A. ve Heyet, M. Rıza. "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, Sayı.30 (Yaz 2004): 51-84.

Hafeziniya, Muhammed R. *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Ankara: İraniyat, 2017.

Hutchinson, John ve Smith, Antony D. (ed.), *Nationalism*, Oxford&New York: Oxford University Press, 1994.

Hippler, Jochen. Nation-Building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation? London: Pluto Press, 2004.

Hobsbawn, Eric. "The Nation as Invented Tradition", içinde *Nationalism* (76-83), ed. John Hutchinson and Antony D. Smith, Oxford&New York: Oxford University Press, 1994.

Hourani, Albert. "Tribes and States in Islamic History", içinde *Tribes and State Formation in the Middle East* (303-311), ed. Joseph

Kostiner ve Philip Shukry Khoury, Berkeley: University of California Press, 1991.

James, Paul W. Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community, London: Sage, 1996.

Kedourie, Elie. "Nationalism and Self-determination" içinde *Nationalism* (47-55), ed. John Hutchinson and Antony D. Smith, Oxford&New York: Oxford University Press, 1994.

Kinzer, Stephen. All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror, New Jersey: John Wiley&Sons, Inc., 2003.

Kohn, Hans. "Romanticism and the Rise of German Nationalism", *The Review of Politics* 12, Sayı.4 (1950): 443-472.

Moazami, Behrooz. İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne, İstanbul: İletişim, 2021.

Özkırımlı, Umut. Milliyetçilik Kuramları:Eleştirel Bir Bakış, Ankara: Doğubatı, 2019.

Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism*, London and New York: Routledge, 1998.

Smith, Anthony D. "The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?", *Millennium: Journal of International Studies* 20, Sayı.4 (1991): 353-368.

Sarıkaya, Yalçın. Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken, 2008.

Tavakoli-Targhi, Mohammad. "Going Public: Patriotic and Matriotic Homeland in Iranian Nationalist Discourses", *Strategies* 13, Sayı.2 (2000): 175-200.

İnternet Kaynakları

Keskin, Arif. "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol", *Günaz*, Son Erişim: 22 Mart 2020,

https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iran-liliga-giden-yol-arif-keskin-m11206

Lieven, Anatol. "Qu'est-ce qu'une nation? Scholarly Debate and the Realities of Eastern Europe", *National Interest*, Son Erişim: 02 Ocak 2022. https://nationalinterest.org/article/quest-ce-quune-nation-scholarly-debate-and-the-realities-of-eastern-europe-940

Yousefzadeh, Pejman. "The Future of Iranian Nationalism", *Tapatalk*, Son Erişim: 26 Ocak 2022,

https://www.tapatalk.com/groups/worldarmedforcesforum/iranians-please-read-the-future-of-iranian-nationa-t122721.html